مثنوی ششم

بیان نموداری شان نبوت و ولایت که در حقیقت
[۱] پرتو نور الانوار حضرت الوہیت ست

بعد حمد ایزد و نعت رسول — می نگارم نکتهٔ چند از اصول
تا سوادش بخشد اندر رسم و راه — دیده ور را سرمهٔ اعمیٰ[۲] نگاه
حق بود حق کامد از نورش پدید — آسمانها و زمینها را کلید
نور محض و اصل ہستی ذات اوست — ہرچہ جز حق بینی از آیات اوست
تا بخلوتگاه غیب الغیب بود — حسن را اندیشه سر در جیب بود
صورت فکر اینکه یاری چون کند — تا ز جیب غیب سر بیرون کند
جلوه کرد از خویش ہم بر خویشتن — داد خلوت را فروغ انجمن
جلوهٔ اول که حق بر خویش کرد — مشعل از نور محمد پیش کرد
شد عیان زان نور در بزم ظہور — ہرچہ پنہان بود از نزدیک و دور
ہمچو آن ذرات کاندر تاب مہر — از نقاب غیب بنمایند چہر
مہر بر ذرات پرتو افگن ست — عالم از تاب یک اختر روشن ست
نور حق ست احمد و لمعان نور — از نبی در اولیا دارد ظہور
ہر ولی پرتو پذیرست از نبی — چون مه از خور[۳] مستنیرست از نبی

۱ـ این مثنوی در نسخهٔ د شامل نیست. ۲ـ اعمی، نابینا. ۳ـ آفتاب.

جلوۂ حسنِ ازل مستور نیست | لیک اعمیٰ را نصیب از نور نیست
از نبی و از ولی خواہی مدد | تا نہ پنداری کہ ناجائز بود
بر نیاید کار بے فرمانِ شاہ | لیک آئینہاست با خاصانِ شاہ
ہر کہ او را نورِ حق نیرو فزاست | ہر چہ از وی خواہی ہم از خداست
بر لبِ دریا گر آبے خوردۂ | آب از موجِ بجام آوردۂ
آب از موج آید اندر جامِ تو | لیکن از دریا بود آشامِ تو
وقتِ حاجت ہر کہ گوید یا علیؑ | با حقش کارست و پوزش با علیؑ
یا محمدؐ جاں فزاید گفتنش | یا علیؑ مشکل کشاید گفتنش
چوں اعانت خواہی از یزداں پاک | یا معین الدینؒ اگر گوئی چہ باک
ابلہاں را زانکہ دانش نارساست | گفتگوہا بر سرِ حرفِ نداست
مولوی معنوی عبد العزیزؒ | واں رفیع الدینؒ دانشمند تمیز
شاہ عبد القادرؒ دانش سگال | کایں دو تن را بود در گوہر ہمال
بردن نامِ نبی و اولیا | خود روا گفتند با حرفِ ندا
واں دگر فرزانۂ قدسی سرشت | رہنمائے مسلکِ پیرانِ چشت
آنکہ شیخِ وقت خضرِ راہ بود | نام والایش کلیم اللہؒ بود

...د حضرت خواجہ معین الدین حسن سجزی چشتی کہ مزارش در شہر اجمیر راجستھان مرجع خلائق است متوفی ۱۲۳۶ء۔

...د مولانا شاہ عبد العزیز ابن حضرت شاہ ولی اللہ دہلوی صاحب تفسیر قرآن مفسر و محدث متوفی ۱۸۲۳ء [illegible]

...ضرت شاہ ولی اللہ محدث دہلوی سے شاہ عبد القادر ابن شاہ ولی اللہ مفسر قرآن و عالم بے نظیر بود متوفی ۱۲۳۰ ہجری۔

...اہ کلیم اللہ جہاں آبادی درویشے بود خدا رسیدہ مزارش نزد جامع شاہجہانی دہلی مرجع خاص و عام است۔

گفت استمداد از پیراں رواست — ہر چه پیر راه گوید آں رواست
کی غلط چنیں روشن ضمیر — خرده بر قولِ کلیم الله گیر
ہمچنیں شیخ المشایخ فخر دین[۱] — آفتاب عالم علم و یقین
ہمبریں ہنجار و آئیں بوده است — شیخ ما حق گوئے و حق بیں بوده است
تا نه پنداری ز پیراں خواستیم — حاجت خود را ز یزداں خواستیم
لیک در پوزش بدرگاه رفیع — ما ہمی آریم پیراں را شفیع
اینچنیں پوزش روا نبود چرا — بحث با عارف خطا نبود چرا
در سخن در مولدِ پیغمبر[۲] ست — بزمگاه دلکش و جاں پرورست
خود حدیث از مورد دیں میرود — میرود و آنگه بآئیں میرود
سعی ما مشکور و نقد ما روا — چیست آں کاں را شماری ناروا
نکہت موی مبارک جانفزاست — با رگِ جانش ہمی پیوندہاست
بر تن نیکوتر از جاں رسته است — لاجرم از آب حیواں رسته است
دلنشیں با بود زاں روی موی — وه که گرداند کسی زاں موی روی
ہر کرا دل ہست و ایماں نیز ہم — چوں نورزد عشق با نقشِ قدم
در ره دیں تا قدم بنهاده اند — عشقبازاں را نشانہا داده اند
برد از خویشم دو صد فرسنگ رشک — می برم زیں نقش ما بر سنگ رشک
نقش پائے کاینچنیں افتاده است — اہل دل را دلنشیں افتاده است
کی نشیند در دل آں بدگہر — کش دلی از سنگ باشد سخت تر

---

۱ مولانا فخرالدین محدث و مفسر قرآن، عمر خویش در تدریس علوم دینی بسر کرد - و در دہلی زندگانی بسر کرد

بوئے پیراہن[1] ز مصر آرد صبا   دیدۂ یعقوب زو یابد جلا

بر ردا و پیرہن کز مصطفےٰ ست   جامہ نیفشاندن ز امت کے رواست؟

در عرب بودست منعم زادۂ   قیس[2] نامی دل بہ لیلےٰ دادۂ

بر سگے کز کوچۂ لیلاستے   قیس از خویشش فزوں ترخواستے

می‌توانی گفت ہاں اے تن پرست   پیر کنعاں[3] بود پیراہن پرست

یا تواں گفتن کہ خود چوں بودہ است   سگ پرستی کیش مجنوں بودہ است

حاش للہ کایں چنیں باشد نورد   رفت از حد سوئ ظن کافر کرد

عشق گر با پیرہنہا دربار داست   نیست بہر جامہ از بہر خداست

حق فرستادست بہر ما رسول   کردہ ایم از بہر حق ویش قبول

گر ببوئے خواجہ رو آریم ما   دوست از بہر حقش داریم ما

چوں نگردد طالب دیدار دوست   شاد از نظارۂ آثار دوست

اینکہ بردی بہرہ از خوان نبی   بردۂ از یاد احسان نبی

آمد و آورد پیغام از خدا   لوحش اللہ مرحبا نام خدا

جادۂ راہی نمایاں کرد و رفت   راہ رفتن بر تو آساں کرد و رفت

چوں تو کے از ناسپاسانیم ما   پیرو ایزد شناسانیم ما

حق پرستاں جملہ ایں رہ رفتہ اند   زاں کہ با دلہائے آگہ رفتہ اند

---

[1] مراد پیراہن یوسف علیہ السلام کہ از و دیدۂ حضرت یعقوب کہ بے بصر شدہ بود بصارت باز یافت۔

[2] قیس، شخصے بود از قبیلۂ بنی عامر در عرب، پدرش بسیار دولت مند و سردار قبیلۂ خویش بود قیس بر زنے سیاہ رنگ کہ نامش لیلیٰ بود عاشق شد و مجنون گشت و عمر خود صحرا نوردی بسر کرد۔ [3] پیر کنعان، حضرت یعقوب علیہ السلام۔

اصل ایمان ست طرز خاص ما خالصاً للہ بود اخلاص ما

عرس وایں شمع و چراغ افروختن عود در مجمر بر آتش سوختن

جمع گشتن در یکے ایواں ہمی پنج آیت خواندن از قرآں ہمی

ناں بناں خواہندگاں دادن دگر مژدہ را رحمت فرستادن دگر

گر پے تفریح روح اولیاست در حقیقت آں ہم از بہر خداست

اولیا را گر گرامی داشتیم نز پے رومی و شامی داشتیم

از برائے آنکہ ایں آزادگاں از رہ حق جاں بجاناں دادگاں

از شہود حق طرازے داشتند با خدائے خویش رازے داشتند

نور چشم آفرینش بودہ اند شمع روشن ساز بینش بودہ اند

حق پرستاں را بباطل کار نیست محو لیلےٰ را بہ محمل کار نیست

گر نہ از لیلےٰ بود دیدار جوئے کی بہ محمل آورد دیوانہ روئے

گرچہ با لیلیٰ ست حرف از جاں زدن لیک بر محمل لگد نتواں زدن

آں ولی در یاد حق مستغرق ست عین حق گر نیست خود محو حق ست

حق بود پیدا نہاں دیگر چہ ماند چوں ولی رفت از میاں دیگر چہ ماند

خیر تا حد ادب داری نگاہ بے ادب را بر دم تیغ ست راہ

بادلے آویختی دیوانۂ یا بر آتش ریختی پروانۂ

نیستی عارف کہ گویم خود مباش بد مبیں و بد مگوی و بد مباش

بد شمردی رہروان پیش را رہرو چالاک گفتی خویش را

گر سفر اینست منزلگہ کجاست لا الٰہ گفتی الا اللہ کجاست

هست رسم خاص در هر مرز و بوم | خود چه میخواهی ز نفی این رسوم
نفی رسم کفر ما هم می کنیم | وه و با دانش فرا هم می کنیم
نفی کفر آئین ارباب صفاست | نفی فیض اے تیره دل رسم کجاست؟
نفی رسم ورد هوا را می کشد | نفی فیض ست اینکه ما را می کشد
اے گرفتار خم و پیچ خیال | نفی بے اثبات نبود جز ضلال
در تو گوئی میکنم اثبات حق | از چه روئی منکر آیات حق
دانم از انکار انکار آوری | پیچشے در زلف گفتار آوری
منکر اثبات گوئی نیستم | من حریف این دو روئی نیستم
اولیا خاصان شاہی نیستند | یعنی آیات الہی نیستند
معجزات انبیا آیات کیست | وین صفتہا را ظہور از ذات کیست
این و آن را هرزه انگاری همی | تا چه از حق در نظر داری همی
چون ترا انکار تا این غایتست | آنچه پذرفتی کدامے آیتست
من نه بد گفتم و گر گفتم مرنج | تو گرا بد گفته در دل بسنج
خواجهٔ دنیا و دین را منکری؟ | ذرهٔ اہل یقین را منکری؟
با دل رنجیدهٔ از کینه پاک | منکرے را گر بوم منکر چه باک
درد دل در نظم گفتن نیست بحث | منکرندم شیوهٔ من نیست بحث
من سبکروحم گرانجان نیستم | صد نشان پیداست پنہان نیستم
وین که می گوئی توانا کردگار | چون محمدؐ دیگرے آرد بکار
با خداوند دو گیتی آفرین | ممتنع نبود ظہوری این چنین

نغز گفتی نغز تر باید شنفت / آنکه پنداری که هست اندر نهفت
گرچه فخر دودۂ آدم بود / ہم بقدر خاتمیت کم بود
صورت آرایش عالم نگر / یک مہ و یک مہر و یک خاتم نگر
اینکہ می گویم جوابے بیش نیست / مہر و مہ زاں جلوہ تابے بیش نیست
آنکہ مہر و ماہ و اختر آفرید / می تواند مہر دیگر آفرید
حق دو مہر از سوئے خاور آورد / کور باد آں کو نہ باور آورد
قدرت حق بیش ازیں ہم بودہ است / ہرچہ اندیشی کم از کم بودہ است
لیک در یک عالم از روی یقین / خود نمی گنجد دو ختم المرسلین
یک جہاں تا ہست یک خاتم بس است / قدرت حق را زیک عالم بس است
خواہد از ہر ذرہ آرد عالمے / ہم بود ہر عالمے را خاتمے
ہر کجا ہنگامۂ عالم بود / رحمۃ للعالمینے ہم بود
کثرت ابداع عالم خوبتر / یا بیک عالم دو خاتم خوبتر
در یکے عالم دو تا خاتم مجوی / صد ہزاراں عالم و خاتم بگوی
غالب ایں اندیشہ نپذیرم ہمی / خردہ ہم بر خویش می گیرم ہمی
اینکہ ختم المرسلینش خواندہ / دانم از روئے یقینش خواندہ
ایں الف لامے کہ استغراق راست / حکم ناطق معنی اطلاق راست
منشا ایجاد ہر عالم یکیست / گر دو صد عالم بود خاتم یکیست
خود ہمی گوئی کہ نورش اول ست / از ہمہ عالم ظہورش اول ست
اولیت را بود شانے تمام / کی بہر فردے پذیرد انقسام

جوہر کل بر نتابد تثنیہ　　　در محمدؐ رہ نیابد تثنیہ

تا نورزی اندر امکاں ریو و رنگ　　　حیّزِ امکاں بود بر مثل تنگ

نیم امکاں اندر احمدؐ منزوی ست　　　چوں ز امکاں بگزری دانی کہ چیست

صانع عالم چنیں کرد اختیار　　　کش بعالم مثل نبود زینہار

ایں نہ عجز ست اختیار ست اے فقیہ　　　خواجہ بے ہمتا بود لاریب فیہ

ہر کرا با سایہ نہ پسند و خدا　　　ہمچو اوئی نقش کے بندد خدا

ہم گہر مہر منیرش چوں بود　　　سایہ چوں نبود نظیرش چوں بود

منفرد اندر کمال ذاتیست　　　لاجرم مثلش محال ذاتیست

زیں عقیدت برنگردم والسّلام
نامہ را درمی نوردم والسلام
